

מידתו של הקב"ה שברא את כל העולם כולו בחכמה.

"חצבה עמודיה שבעה", אלו שבעת ימי בראשית.

"טבחה טבחה מסכה יינה אף ערכה שולחנה", אלו ימים ונהרות וכל צורכי עולם.

"שלחה נערותיה תקרא", זה אדם וחיה⁽³²⁾.

"על גפי מרומי קרת", רבה בר בר חנה רמי, [הקשה סתירה בין הפסוקים], בפסוק ג' כתיב "על גפי", ואילו בפסוק יד' כתיב "על כסא"?

ותירץ: בתחלה, קודם החטא, ישב על "גפי", והיינו במקום גבוה, על כנפי השכינה. ולבסוף, אחר שחטא, ירד וישב על כסא⁽³³⁾.

הגמרא מבארת את המשך הפרק במשלי [שם ד']: "מי פתי יסור הנה, חסר לב אמרה לו",

אמר הקדוש ברוך הוא, מי פתאו לזה? אשה,

שהיא חסרת לב⁽³⁴⁾, היא אמרה לו.

דכתיב, "נואף אשה חסר לב".

תניא, היה רבי מאיר אומר, אדם הראשון מכל העולם כולו הוצבר עפרו⁽³⁵⁾.

שנאמר, [תהלים קלט' טז'] "גלמי ראו עיניך", כלומר, מכל מה שראו עיניך נעשה גולמו של האדם. והיינו כל העולם, כדכתיב [זכריה ד' י'] "עיני ה' המה משוטטים בכל הארץ".

אמר רב אושעיא משמיה דרב: אדם הראשון, גופו, מכלל. כיון שבבל עמוקה זל-ב מכל הארצות, נראה שמשם נלקח העפר לגוף האדם, ונעשתה מצולה.

וראשו, מארץ ישראל. שהיא גבוהה וחשובה מכל הארצות.

ואבריו, ידיו ורגליו, משאר ארצות.

ענבותיו, אמר רב אחא, מאקרא דאנמא. מקום בבבל, עמוק מאד.

עולם שלם. על פי המהר"ל.

32. נקראו נערים, מפני שהיו ראויים להוליד מיד עם בריאת כנערים. מהרש"א.

33. רש"י. אך התוספות הוכיחו, שכסא חשוב יותר מגפי. ופרשו, בתחילה, קודם שנזדוגה לו חוה, ישב על גפי, כלומר, היה במקום שאינו קבוע. ולבסוף, כשנזדוגה לו חוה, ישב על כסא שהוא מקום קבוע.

34. רש"י פירש, שהאשה היא חסרת לב.

(כלומר, אינה ברת דעת). אך משמעות הפסוק המובא להלן — "נואף אשה חסר לב", משמע שהאיש הוא חסר לב.

ולכן מבאר המהרש"א, שהאשה פיתתה את האדם לאכול מעץ הדעת, באומרה לו, שעד שלא יאכל הרי הוא חסר לב. כלומר, עדיין אין בו את היצר הנמצא בלב, להבחין בין טוב לרע.

35. כיון שתכליתו של כל העולם היא בשביל האדם, לכן נברא האדם מכל העולם. מהרש"א. ויש שכתבו, כדי שבכל מקום שימות תקלטנו הארץ. (עיי' דובר צדק עא' א').

הגמרא מבארת, כיצד סדר בריאת האדם ביום השישי:

אמר רב יוחנן בר חנינא, שתיים עשרה שעות הרי היום⁽³⁶⁾,

שעה ראשונה, הוצבר עפרו. שניה, נעשה גולם. שלישית, נמתחו אבריו. רביעית, נזרקה בו נשמה. חמישית, עמד על רגליו. ששית, קרא שמות. שביעית, נזדווגה לו חוה. שמינית, עלו למטה שנים, וירדו ארבעה⁽³⁷⁾. תשיעית, נצטווה שלא לאכול מן האילן. עשירית, סרה. אחת עשרה, נידון. שתיים עשרה, נטרד והלך לו.

שנאמר [תהלים מט' יג']: "ואדם ביקר כל ילין". כלומר, לא זכה ללון בלילה בגן עדן.

אמר רמי בר חמא, אין היה רעה שולטת באדם אלא אם כן נרמה לו כבהמה.

שנאמר "נמשל כבהמות נדמו"⁽³⁸⁾.

[שע"ה בסוף ארמ"י סימן]⁽³⁹⁾

אמר רב יהודה אמר רב: בשעה שבקש הקב"ה לבראות את האדם, ברא בת אחת של מלאכי השרת.

אמר להם: רצונכם נעשה אדם בצלמנו?

אמרו לפניו: רבונו של עולם, מה מעשיו?

אמר להן כך וכך מעשיו.

אמרו לפניו: רבונו של עולם, "מה אנוש כי תזכרנו וכן אדם כי תפקדנו" [תהלים ח' ה'].

הושיט אצבעו קמנה⁽⁴⁰⁾ ביניהן ושרפם.

וכן בת שניה⁽⁴¹⁾.

כת שלישית, אמרו לפניו: רבונו של עולם, ראשונים שאמרו לפניך מה הועילו? כל

36. בא לבאר, שבריאת האדם התפרסה על פני כל שעות היום, לומר שהאדם הוא הכל גם מצד הזמן. ועיין עוד במהר"ל.

37. אדם, חוה, קין, ותאומתו. אבל הבל עדיין לא נולד. כדכתיב — "ותוסף ללדת", ושתי תאומות נולדו עמו, כדדריש בבראשית רבה, מדכתיב "את אחיו, את הבל". תוספות.

38. באור הדרשה: שהאדם נמשל, כלומר יש עליו ממשלה ושלטון, כאשר "כבהמות נדמו", כשנראה כבהמה. מהרש"א.

39. סימן לשלש האגודות שיובאו להלן, א. בשעה שביקש הקב"ה וכו', ב. אדה"ר מסוף העולם ועד סופו וכו'. ג. אדה"ר בלשון ארמי

סיפר.

40. אצבעו של הקב"ה, היא מידת החסד שבא ברא את העולם. ובמידה זו אמר יברא, שהרי גומל חסדים הוא. ועיין בהערה הבאה.

41. עיין בילקו"ש (תהלים פה' תתלד'): "בשעה שבא הקב"ה לבראת אדם הראשון, נעשו המלאכים כתות כתות, מהם אומרים יברא ומהם אומרים אל יברא, חסד אומר יברא שהוא גומל חסדים, אמת אומר אל יברא שכלו שקר, צדק אומר יברא שהוא מלא צדקות, ושלוש אומר אל יברא דכוליה קטטה...". נמצא שאותן כתות שאמרו "אל יברא", הן כתות האמת והשלום. מהרש"א.

העולם כולו שלך הוא! כל מה שאתה רוצה לעשות בעולמך עשה.

כיון שהניע לאנשי דור המבול, ואנשי דור הפלגה, שמעשיהן מקולקלין⁽⁴²⁾, אמרו לפניו: רבונו של עולם לא יפה אמרו ראשונים לפניך?

אמר להן, "ועד זקנה אני הוא, ועד שיבה אני אסבול" וגו' [ישעיהו מו' ד']⁽⁴³⁾.

אמר רב יהודה אמר רב: אדם הראשון, כשהיה שוכב, מגיע מסוף העולם ועד סופו היה.

שנאמר [דברים ד' לב'] "למן היום אשר ברא אלהים אדם על הארץ, ולמקצה השמים ועד קצה השמים".

כיון שסרה, הניח הקדוש ברוך הוא ידו עליו ומיעטו.

שנאמר [תהלים קלט' ה'] "אחור וקדם צרתני⁽⁴⁴⁾ ותשת עלי כפך".

אמר ר' אלעזר: אדם הראשון, גבהו מן הארץ עד לרקיע היה.

שנאמר [דברים שם] "למן היום אשר ברא אלהים אדם על הארץ ולמקצה השמים כלומר, עומד בארץ, וראשו מגיע השמימה.

כיון שסרה, הניח הקב"ה ידו עליו ומיעטו.

שנאמר "אחור וקדם צרתני" וגו'.

מקשה הגמרא: קשו קראי אהרדי, אי גבהו כדברי רב יהודה, או כדברי רב אלעזר?

מתרצת הגמרא: אידי ואידי חדא מידה היא. והמרחק בין הארץ לרקיע שוה למרחק שיש בין שתי קצות הארץ.

ואמר רב יהודה אמר רב: אדם הראשון כלשון ארמי ספר⁽⁴⁵⁾.

שנאמר: [תהלים קלט' יז'] "ולי מה יקרו רעיד אל"⁽⁴⁶⁾.

44. רש"י פירש: "אחור וקדם, שתי צורות, דו פרצופין". על פי הגמרא בברכות סא' ב'. אך המהרש"א העיר, שיותר נראה לפרש כאן לפי פרוש רש"י במסכת חגיגה (יב' א'), "שתי פעמים יצרתי תחלה גבוה ולבסוף שפל".

45. בבאור הענין, עיין מהר"ל בחידושי אגדות.

46. הוכחת הגמרא מלשון "יקרו", שהוא בארמית מלשון כבוד. כמו "וכל הנשים יתנו יקר לבעליהן". ועיין מהר"צ חיות. ויש שפרשו מלשון "רעיד", שהוא בארמית "מחשבותיך". והכי פירושו, "מה יקרו רעיד אל", כלומר, מחשבותיך כבודות עלי. וכל אותו הפרק עוסק

42. דור המבול היה כולו קטטה, כנגד כת השלום שאמרה "אל יברא". ודור הפלגה, היה כולו שקר, כנגד כת האמת שאמרה "אל יברא".

43. כלומר, עד זמן מתן תורה, שנראה להם כזקן ויושב בישיבה, אז אשיב להם תשובה, שברא את העולם בשביל ישראל שיעסקו בתורה. מהרש"א.

ובמלא הרעים כתב, על פי המובא להלן (קד' ב'), עד אברהם לא היתה זקנה בעולם, וזהו שאמר, "עד זקנה", עד שבא אברהם שהמשיך את הזקנה בעולם, והוא יסבול מצות ומעש"ט כנגד כולם.

ומבואר, שהמבטל מצות מילה נקרא עובר ברית. וכיון שאדם הראשון נקרא "עובר ברית", בודאי מושך בערלתו היה (48).

רב נחמן אמר: כופר בעיקר היה.

כתיב הכא, "עברו ברית", וכתיב התם [דברים כט' כד'], "ואמרו על אשר עזבו ברית ה'", ומבואר שהעובר ברית הוא הכופר בעיקר.

אגב שהוזכר ענין כופר בעיקר, הובאו המימרות הבאות:

תנן התם במסכת אבות [פרק ב' משנה יד']: רבי אליעזר אומר, הוי שקוד [ממהר זוריז] ללמוד תורה, ודע [כלומר, כדי שתדע] מה שתשיב לאפיקורוס, המנסה להביא ראייה מדברי תורה לדעת המינים האומרים שתי רשויות הן.

אמר ר' יוחנן, לא שנו אלא אפיקורוס עובדי כוכבים, אבל אפיקורוס ישראל אין להשיב לו, כיון שהכיר דברי תורה, וכפר, אם תשיב לו כל שכן דפקר טפי (49).

אמר רב, כל מקום בתורה, שפקרו המינים, כלומר, שרצו להוכיח ממנו שיש ח"ו שתי רשויות, תשובתן כצידן. כלומר, מאותו

והיינו דאמר ריש לקיש, [כלומר, פסוק זה נדרש גם להלן בדברי ריש לקיש], מאי כתיב [בראשית ה' א'] "זה ספר תולדות אדם"?

מלמד שהראהו הקב"ה לאדם הראשון דור דור ודורשיו, דור דור וחכמיו.

כיון שהגיע לדורו של רבי עקיבא, שמח בתורתו, ונתעצב כמיתתו.

אמר, "ולי מה יקרו רעיק אל".

ואמר רב יהודה אמר רב: אדם הראשון מין היה. כלומר, נוטה לעבוד עבודה זרה (47).

שנאמר [בראשית ג' ט'] "ויקרא ה' אלהים אל האדם ויאמר לו איכה",

ודרשינן: אן נטה לבך.

רבי יצחק אמר: מושך בערלתו היה.

ודרש, מדכתיב הכא [הושע ו' ז'], "והמה כאדם עברו ברית", וכתיב התם, [בראשית יז' יד] "וערל זכר אשר לא ימול את בשר ערלתו ונכרתה הנפש ההוא מעמיה את בריתי הפר".

בבריאת האדם.

47. כלומר, לא כפר בעיקר, אלא רק נוטה לעבודת כוכבים. ועיין מהרש"א.

48. עיין במדרש (תנחומא נח' ה') שאדם הראשון נולד מהול. ולכן לא נצטווה על המילה. ועל כרחק נקרא "עובר ברית", משום שמשך בערלתו. מהרש"א.

49. המהרש"א נתן טעם נוסף לדבר, כיון שאפיקורוס גוי, עיקר טעותו מה שמכחיש הבורא מתוך טעותו בלימוד המקרא. ואינו יודע מדרשות חז"ל. ולכן עלינו להשיב לו מתוך המקרא.

אך אפיקורוס ישראל, כופר בדרשות חז"ל, ואילו נשיב לו מתוך המקרא, שלא על פי דרשות חז"ל, כל שכן שיכפור יותר בדברי חכמים.

פסוק עצמו יש ראייה כנגדן. כדלהלן:

א. נאמר [בראשית א' כו']: **"נעשה אדם בצלמנו"**, "נעשה", לשון רבים.

ותשובתם, מדכתיב [שם כז'] **"ויברא אלהים את האדם בצלמו"**, לשון יחיד. ולקמן יבואר מדוע נכתב בתחילה בלשון רבים (50).

ב. נאמר [שם יא' ז']: **"הבה נרדה ונבלה שם שפתם"**, "נרדה", לשון רבים.

ותשובתם, מדכתיב [שם יא' ה'], **"וירד ה' לראות את העיר ואת המגדל"**, לשון יחיד.

ג. נאמר [שם לה' ז']: **"כי שם נגלו אליו האלהים"**, "נגלו" לשון רבים.

ותשובתם, מדכתיב [שם ג']: **"לאל העונה אותי ביום צרתי"**, לשון יחיד.

ד. נאמר, [דברים ד' ז'], **"כי מי גוי גדול אשר לו אלהים קרובים אליו כה' אלהינו בכל קראנו אליו"**, "קרובים" לשון רבים.

ותשובתם, מסיפיה דקרא, **"בכל קראנו אליו"** לשון יחיד.

ה. נאמר [שמואל ב' ז' כג'], **"ומי כעמך כישראל גוי אחד בארץ אשר הלכו אלהים לפדות לו לעם"**. "הלכו" לשון רבים.

ותשובתם, מסיפיה דקרא, **"לפדות לו"**, לשון יחיד.

ו. נאמר [דניאל ז' ט'], **"עדי כרסון רמיו ועתיק יומין יתיב"** [עד שיניחו הכיסאות, ועתיק יומין, הקב"ה, ישב]. לשון **"כרסון"**, כסאות, משמע רבים.

ותשובתם, מסיפיה דקרא, **"ועתיק יומין יתיב"**, ישב יחידי.

מקשה הגמרא: **הנך**, כל אותם מקומות שנכתב בהם לשון רבים למה לי?

מתרצת הגמרא: **כדרכי יוחנן**.

דאמר רב יוחנן אין הקב"ה עושה דבר אלא אם כן נמלך (51) בפמליא של מעלה (52).

שנאמר **"בגזירת עירין פתגמא, ובמאמר קדישין שאילתא"**.

ולכן נכתב בלשון רבים, לומר, שהכל בעצת פמליא של מעלה.

מקשה הגמרא: **התינח כולחי קראי דלעיל**, שנכתב בהם לשון רבים כנ"ל, אך **"עדי די כרסון רמיו"** מאי איכא למימר? מדוע יש שם כמה כסאות (53)?

50. בירושלמי מתרץ רב שמלאי לתלמידיו, דמשום העתיד, שיש ג' שותפים באדם נאמר ביצירת האדם לשון רבים. עיין יפה ענים.

51. אין הכוונה שהקב"ה זקוק לעצתם של פמלייתו. אלא שאינו עושה דבר שפמליא של מעלה מתנגדת לו. עיין מהר"ל.

52. רש"י בחומש מסביר, "ענותותו של הקב"ה למדנו מכאן, לפי שהאדם בדמות מלאכים ונתקנאו בו, לפיכך נמלך בהם".

53. כאן אין לתרץ כדלעיל, שהניח כיסות לפמלייתו, שהרי נאמר (דה"י ב' יח' יח') "ראיתי את ה' יושב על כסאו, וכל צבא השמים עומדים עליו מימינו". מהרש"א.

מתרצת הגמרא: אחד לו ואחד לדוד.

דתניא, אחד לו ואחד לדוד. דברי רבי עקיבא.

אמר לו ר' יוסי: עקיבא עד מתי אתה עושה שכינה חול, שאתה מושיב בשר ודם אצלה? אלא אחד לדין ואחד לצדקה⁽⁵⁴⁾.

הגמרא מסתפקת: האם קבלה מיניה רבי עקיבא, וחזר בו מדבריו, או לא קבלה מיניה?

והביאה ראייה מברייטא: תא שמע: דתניא, אחד לדין ואחד לצדקה. דברי רבי עקיבא.

אמר ליה ר' אלעזר בן עזריא: עקיבא, מה לך אצל הגדה? כלך אצל נגעים ואחלות! [חדל מדברין, ופנה להלכות נגעים ואחלות, שבהם את מחודד, ולא בדברי אגדה. רש"י [חגיגה יד' א']].

אלא, אחד לכסא ואחד לשרפרף.

כסא, לישיב עליו. שרפרף, להדום רגליו.

על כל פנים, מבואר בבריתא, שרבי עקיבא חזר בו מדבריו, והסכים לדברי ר' יוסי.

אמר רב נחמן: האי מאן דידע לאהדורי [לענות תשובה] למינים כרב אידיית, כמקרה המובא להלן, ליהדר. ואי לא, לא ליהדר.

אמר ההוא מינא לרב אידיית, כתיב [שמות כד' א'], "ואל משה אמר, עלה אל ה'", משמע, שלא ה' אמר לו זאת, שאם כן, "עלה אלי" מיבעי ליה?

אמר ליה זהו המלאך "מטטרון"⁽⁵⁵⁾, ששמו כשם רבו⁽⁵⁶⁾. דכתיב [שמות כג' כ'] "כא" הנה אנכי שלח מלאך לפניך לשמרך בדרך ולהביאך אל המקום אשר הכנתי: השמר מפניו ושמע בקלו אל תמר בו כי לא ישא לפשעכם כי שמי בקרבו", ולכן לא הזכיר שמו, וכתב סתם.

הקשה לו, אי הכי, ששמו כשם רבו, ניפלחו [יעבדו] ליה?

אמר לו: כתיב [שם] "אל תמר בו", אל תמירני בו.

אם כן שאינו רשות לעצמו, ו"לא ישא לפשעכם" למה ליה איזה תועלת יש בו?

אמר ליה, הימנותא בידך, דאפילו בפרוונקא נמי לא קבילניה. אכן מטעם זה לא הסכמנו לקבלו עלינו אפילו כשליח המוציא ומביא.

דכתיב [שם לג' טו'], "ויאמר אליו אם אין פניך הולכים אל תעלנו מזה".

אמר ליה ההוא מינא לר' ישמעאל בר' יוסי: כתיב "וה' המטיר על סדום ועל עמורה

אל ה'. אך הרמב"ן פירש, שה' אמר למשה, לעלות אל מטטרון, ולא אל השם המיוחד. כי לא יראני אדם וחי. עיין שם.

54. "מטטרון" בגימטריא "שד"י". ופירוש השם "מטט" מעניין שמירה. עיין מהרש"א.

54. יתכן באור המחלוקת, על פי מה שנחלקו האם יש ישיבה למלכי בית דוד בעזרה, והרי במדרש דימה את העזרה לישיבה של מעלה. יפה עינים.

55. ברש"י משמע, שמטטרון אמר למשה לעלות

אמר לו הכובס: מפירקיה דרבי מאיר שמייע לי. בדרשתו של רבי מאיר שמעתי, שפסוק זה תשובה לקושיא זו.

דאמר רב יוחנן, כי הוה דריש ר' מאיר בפירקיה, הוה דריש תילתא שמעתא, תילתא אגדתא, תילתא מתלי. כשהיה רבי מאיר דורש בזמנו, שלישי מדרשתו דרש בהלכה, שלישי באגדה, ושלישי משלים.

ואמר רב יוחנן: שלש מאות משלות שועלים היו לו לרבי מאיר, ואנו אין לנו אלא משל המסביר את שלשת הפסוקים הבאים:

ואלו הן: "אבות יאכלו בוסר" (58) ושיני בנים לט-א תקחינה" [ירמיה לא' כח'], "מאזני צדק אבני צדק" [ויקרא יט' ל'], "צדיק מצרה נחלץ ויבא רשע תחתיו" (59) [משלי יא' ח'] (60).

גפרית ואש מאת ה', מדוע נאמר "מאת ה'", בגוף שלישי, "מאתו" מיבעי לי?

אמר ליה כובס לרבי ישמעאל, שבקיה [עזוב אותו, ואל תתיחס לדבריו], אנא מהדרנא ליה [אני אענה לו כאיוולתו].

דכתיב [בראשית ד' כג'], "ויאמר למך לנשיו עדה וצלה שמעון קולי, נשי למך האזנה אמרתי", מדוע דיבר למך בגוף שלישי, הלא "נשיו" מיבעי לי?

אלא, משתעי קרא הכי. דרך הכתוב לומר בגוף שלישי.

הבא נמי, משתעי קרא הכי (57).

אמר ליה, ר' ישמעאל לאותו כובס: מנא לך הא? מניין ידעת להשיב לו כך?

57. אף על פי שכך פשוטו של מקרא, מכל מקום גנוז בו גם סוד גדול מסתרי תורה. עיין יעב"ץ.

58. ענבים קודם בישולם, והאוכלם קהות שיניו. רש"י.

59. "משל זה הוא ענין נפלא להבין בענין פוקד עון אבות על בנים, כי נמשך הפורענות מן האב אל הבן.

וכן המשל מן מאזני צדק אבני צדק, הוא משל למשפטי הש"י איך הם צדק. וכן צדיק מצרה נחלץ איך הקב"ה שומר את הצדיק ורשע בא תחתיו.

אמר לו הזאב: ובשביל אבא אני לוקה?!
אמר לו השועל: הן! "האבות יאכלו בוסר" וגו'.

אבל בא עמי, ואראך מקום לאכול ולשבוע.

58. ענבים קודם בישולם, והאוכלם קהות שיניו. רש"י.

59. "משל זה הוא ענין נפלא להבין בענין פוקד עון אבות על בנים, כי נמשך הפורענות מן האב אל הבן.

וכן המשל מן מאזני צדק אבני צדק, הוא משל למשפטי הש"י איך הם צדק. וכן צדיק מצרה נחלץ איך הקב"ה שומר את הצדיק ורשע בא תחתיו.

כל אלו ממשלות הם דברי חכמה, ומתיחסים אל ממשלות, שועלים, על החכמה שיש בהם. כלם הם בדרכי ה', כי לפעמים